

abstraktinen kaksijäseninen luokitus kolmijäseniseksi?

Selvää on, että kun toteutetaan yhteiskunnallisia uudistuksia, joudutaan kielenkäyttöön tuomaan uusia ilmauksia. Surullinen esimerkki tästä on Suomessa peruskoulu-uudistus. Peruskoulun osia ovat *ala-aste* ja *yläaste*. Niiden jälkeen tulevat *keskiasteen* vaihtoehtoiset opintolinjat! Nimitysjärjestelmässä on käytetty sanoja *koulu* ja *aste* sekaisin asteikon eri portaita. Sitä paitsi uudistus on saanut aikaan sen, että abstraktinen sana *aste* on joutunut tarkoittamaan myös koulurakennusta sanoissa *ala-aste* ja *yläaste*. Keskellä kylää olevasta koulurakennuksesta käytetään ympäröivässä kieliyhteisössä tietenkin samaa nimeä kuin itse siitä järjestelmän osasta, joka rakennuksessa toimii. Kylän urheiluseura ilmoittaa vuosikokouksensa pitopaikaksi »ala-asteen», täydellisempi »ala-asteen koulu» on jokapäiväiseen käyttöön liian pitkä. *Ala-aste* ja *yläaste* ovat ilmaantuneet myös tienviittoihin. Sellaiset vanhan järjestelmän sanat kuin *kansakoulu*, *yhteiskoulu*, *lukio* ja *opisto* sopivat sellaisinaan tarkoittamaan paitsi järjestelmää myös rakennusta. Lyhyet ilmaukset *alakoulu* ja *yläkoulu* olisivat suomen kieleen sopivia asteiden tilalle, mutta niiden ruotsintaminen tuottaa vaikeuksia.

Lainsäädännön voimin voidaan siis jokapäiväistä yleiskieltä muuttaa varsin perusteellisesti ja jopa niin, että seuraukset järkyttävät kielenkäytön rationaalisuutta. Kielenhuollon olisi päästävä ajoissa vaikuttamaan siihen, millaisin sanoin yhteiskunnallisen uudistuksen sisältö ilmaistaan, ts. millaisia käsitejärjestelmiä yleiskieleen yritetään uudistuksen avulla vakiinnuttaa. Jokainen ymmärtää, että tässä törmätään helposti poliittisiin vastavoimiin. Suuria uudistuksia valmistellaan usein salassa, ja toteutuessaan ne ovat tavallisesti tulosta kompromissista, joka on lopullisesti sotkenut käsitejärjestelmät. Jokaisella puolueella on oma sanastonsa, eikä kielenhuoltaja pysty suinkaan aina ennustamaan, mitä hallinnollisia ja orga-

nisatorisia seuraamuksia tietyn puolueen vaatimasta sanamuodosta on.

Miten kielenhuolto voi olla tässä tilanteessa objektiivinen? Tämä on nähdäkseni kielenhuollon yhteiskunnallisen aseman avainkysymys.

Poliittisten puolueiden ote tuskin heikkenee lähitulevaisuudessa. Paineet kielenhuollossa pikemminkin lisääntyvät kuin vähenevät. Joudumme varmasti ennemmin tai myöhemmin kohtaamaan ne voimat, jotka muuttavat yleiskieltä. Jos sanan merkitys on sen käyttö kielessä, joudumme kysymään, mitkä tekijät sääntelevät sanojen käyttöä. Kielentutkimuksen olisi pystyttävä eksaktisti vastaamaan siihen, mikä on joukkoviestimien osuus kielen muuttumisessa. Sanaston tutkimuksessa olisi keskeistä selvittää, miltä osin yleiskieli toimii kansanomaisten luokitusten varassa ja miltä osin se on omaksunut annettuja hallinnollisia tai tieteellisiä luokituksia.

Tieteellisten luokitusten asema on nähdäkseen koulutusyhteiskunnan yleiskielen huollossa yhä vaikeammaksi käyvä ongelma. Eri alojen asiantuntijat ovat innokkaasti työntämässä omia luokituksiaan kieleen. Bertil Molde on erityisesti tähdentänyt sitä, että eri alojen ammattihenkilöiden täytyy itse ymmärtää yleiskielisen viestinnän ehdot. Miten esimerkiksi suunnittelijoiden armeijat saadaan tajuamaan, että heidän salakieltään ymmärretään vain pienessä samoinajattelueen piirissä?

Jos kielenhuolto tyytyy pääasiallisesti huolehtimaan vain siitä, että yleiskieli on oikeinkirjoitukseltaan ja muoto-opiltaan yhtenäistä, periaatteet voidaan helposti kiteyttää. Jos taas yritämme määrittää suurin piirtein yleiskielen rajat ja pyrkiä siihen, että yleiskieli täysin täyttää yhteiskunnallisen tehtävänsä koko kieliyhteisön viestintävälینenä, saatamme joutua vastakkain vahvojen poliittisten voimien kanssa. Tällöin kysytään, onko meillä kielenhuollon tueksi sellaista kielitieteellistä tutkimusta, joka yleisesti myönnetään lähtökohdiltaan objektiiviseksi tai

joka ainakin selkeästi tiedostaa omat sidonnaisuutensa.

Karl-Hampus Dahlstedt kirjoittaa artikkelissaan »Demokrati och språkvård»<sup>2</sup> näin:

Även om det är svårt och antagligen olämpligt att direkt styra språket genom den formella politiska demokratin så bör vi, om den nu rådande samhällstrenden håller i sig, räkna med en successiv politisering av språkvården.

Pelkään, että Dahlstedt on oikeassa. Poliitikot ovat perillä kielen mahdista. Sen osoittaa hauskaasti erään suomalaisen kansanedustajan sanomalehtipakinan lopuponsi:

»Nimitysasioissa menköön puolue itseensä. Ei pidä hamuta verohallituksen johtajuutta, vaan kielitoimiston ylijohdajuus. Joka taitaa suomen kielen, se taitaa suomen mielen.»<sup>3</sup>

Esko Koivusalo

## Kaksi pilkkua *eli*-konjunktion sijasta

Jos *eli* yhdistää kahta rinnasteista lauseenjäsentä, pilkkua ei merkitä niiden väliin, mutta jos *eli* jätetään pois, pilkku on merkittävä sen tilalle (Kielikello 2 s. 6 kohta 1). Näinkö on meneteltävä? Kokeillaanpa!

»Konjunktiivin käyttö on tarkoin määristä ja pakollista *eli obligatorista* tai valinnaista *eli fakultatiivista*.»

»Konjunktiivin käyttö on tarkoin määristä ja pakollista, *obligatorista* tai valinnaista, *fakultatiivista*.»

Jälkimmäisessä virkkeessä sana *obligatorista* voi ensi lukemalta jäädä lukijalle merkitykseltään epäselväksi: tarkoittaako

se samaa kuin edellinen sana *pakollista* vai jotain muuta? Yksi pilkku ei siis näytäkään riittävän 'eli'-merkitystä ilmaisemaan. Jotta häiritsevät 'ja' ja 'tai'-merkitysvaihtoehdot saataisiin väistymään, tarvitaan kaksi pilkkua:

»Konjunktiivin käyttö on tarkoin määristä ja pakollista, *obligatorista*, tai valinnaista, *fakultatiivista*.»

Näin pilkut erottavat edelliselle sanalle synonyymisen ilmauksen muusta tekstistä virkkeen keskellä molemmin puolin selkeästi kuin sulkeet:

»Konjunktiivin käyttö on tarkoin määristä ja pakollista (*obligatorista*) tai valinnaista (*fakultatiivista*).»

Myös seuraavat yksipilkkuiset rinnastukset saattaisivat tuottaa lukijalle päänvaivaa:

»Siinä — — osoitetaan, miten filologia, tekstien tutkimus ja etymologia palvelevat vertailua ja rekonstruointia.»

»— — ns. sijakieliopit — — eivät ole käsitelleet adjektiiviadverbiaaleja »syvä-sijojen», *argumenttien roolien* joukossa.»

Jos kursivoitujen ilmausten jäljessä olisi pilkku, ei tarvitsisi pohdiskella, onko filologia tekstien tutkimusta vai ei, eikä aprikoida, ovatko syvä-sijat argumentteja vai niiden rooleja.

Vaikka suoranaista väärinkäsityksen vaaraa ei olisikaan, synonyymien erottaminen yhdellä pilkulla usein kuitenkin harhauttaa lukijaa hetkeksi hahmottamaan virkkeen väärin.

»Neologismeista, *uudismuodosteista* esitellään erilaisia tyyppejä.»

Pilkku näyttäisi tässä ensi silmäyksellä jakavan virkkeen kahteen epätasapainoiseen osaan. — Attribuuttia seuraava selittävä synonyymi olisi kaikesti selvyiden vuoksi samoin erotettava kahdella pilkulla muusta virkkeestä, vaikka puheessa ei jälkimmäisen pilkun kohdalla aina ole yhtä selvää taukoa kuin muita lauseenjäseniä seuraavien synonyymien jäljessä.

<sup>2</sup> Kungl. Vitterhets-, Historie- och Antikvitets-Akademiens Årsbok 1977.

<sup>3</sup> Ilkka Taipale, Suomen Sosialidemokraatti 14. 6. 1978.

Esim.

»Ensimmäisessä luvussa Barber toteaa aiheensa liittyvän läheisesti diakroniseen, *historialliseen*, kielen tutkimukseen.»

»Kommunikaation, *viestinnän*, tutkimus on viime vuosien kuluessa tullut tärkeäksi haaraksi ihmisen käyttäytymistä tutkivien tieteenalojen joukkoon.»

Rinnasteisiksi synonyymiksi ilmauksiksi voitaisiin hahmottaa myös pääsanasensa jäljessä olevat substantiiviattribuutit. Ne onkin kehoitettu pilkkusäännöissä erottamaan pilkuilla molemmin puolin muusta virkkeestä (Kielikello 2 s. 8—9 kohta 5). Seuraaviin esimerkkeihin on kursivoitujen ilmausten jälkeen lisättävä pilkku, ettei väärinkäsityksiä syntyisi:

»Melkein tajuttomuuteen vaipumaan saavat äidin Maria Korsunovan, *ruoka-kauppiaan* huhut kotitarkastuksesta.»

»Hakijoilla, *Salolalla ja Saarella* on suuret ansiot.»

Myös seuraavan virkkeen voi helposti hahmottaa väärin:

»Kehittyessään kapitalismi synnyttää epäkohtia ja lopulta korkeampi omistumuoto, *sosialismi* kieltää vuorostaan kapitalismin.»

Kiireinen silmäjäjä voi lukea: — — ja on lopulta korkeampi — —. Joko pilkku on lisättävä *sosialismi*-sanana jälkeen, tai sanaa edeltävä pilkku on poistettava.

Suunnilleen yhtä epähavainnollisesti kuin yksi pilkku erottaa virkkeensisäisiä täsmennyksiä ympäristöstään pelkkä kaksoispiste tai kaksoispiste ynnä pilkku (ks. Terho Itkonen, Kaksoispiste vai ajatusviivat? Vir. 3/1977 s. 351—353) tai pelkkä puolipiste tai puolipiste ynnä pilkku. Kartettava esimerkki puolipisteestä:

»Enää ei riitä, että välttämättömät tarpeet; *ravinnon, asunnon ja vaatehuksen tarve* tulevat tyydytetyksi.»

Kun edellistä ilmausta täsmentävä selitys sisältää luettelon, se on Terho Itkosen mukaan (mp.) virkkeen sisällä parasta erottaa ajatusviivoilla, ei pilkuilla. Näin luettelon osat erottuvat itse luettelosta, täsmennyksestä:

»Enää ei riitä, että välttämättömät

tarpeet — *ravinnon, asunnon ja vaatehuksen tarve* — tulevat tyydytetyksi.»

Jos taas tällaiset lyhyet tai pitkät selitykset alkavat ilmauksella *toisin sanoen, nimittäin, kuten, esimerkiksi*, ne on suositettavaa erottaa muusta virkkeestä pilkuilla (vrt. Kielikello 2 s. 12 luvun »Kaksoispiste» kohta 2):

»Konjunktiviin käyttö on tarkoin määräistä ja pakollista, *ts. obligatorista*, tai valinnaista, *ts. fakultatiivista*.»

»Enää ei riitä, että välttämättömät tarpeet, *kuten ravinnon, asunnon ja vaatehuksen tarve*, tulevat tyydytetyksi.»

Ritva Stark

## »Tällä hetkellä» ja »tänään»

Pari vuotta sitten (Vir. 1976 s. 291—292) oli Kielemme käytäntö -osastossa puheena kaksi muodikasta ajanilmausta: *perinteisesti* ja *jatkossa*. Niiden vyöry jatkuu edelleen. Eräässä pitäjänlehdessä kerrottiin taannoin kylän kupeessa olevan leirintäalueen saunasta, joka on osoitautunut niin hyväksi, että kyläläisetkin ovat perinteisesti käyneet siellä kylpemässä. Useimmiten tuon »perinteisesti»-adverbin sijasta kävisi sana *vanhastaan*, tässä saunasimerkissä ehkä pikemmin jokin semmoinen sanonta kuin *viime aikoina* tai *parina viime kesänä*. »Jatkossa» (i fortsättningen) hokevat pääkaupunkilaiset tekevänsä milloin mitäkin tulevaisuudessa tapahtuvaa, ja kuulee tämän muotisanan heijastumia jo maakunnissakin: »jatkossa menee varmaan hyvin», »sovitaan sitten jatkossa tarkemmin». On kuin ainspuut olisivat loppuneet lauseen rakentajalta ja aukko saanut paremman puutteessa tukkeekseen kappaleen kovalevyä. Paremmasta ei kuitenkaan olisi ollut puutetta. Tarjolla olisivat olleet sellaiset tutut ja ilmaisykykyiset sanat kuin *vastedes, myöhemmin, tuonnempänä*.

»Perinteisesti» tehdyn ja »jatkossa» tapahtuvan väliin jää laaja lohko nykyisyyttä, sitä mikä hiukan eri vivahtein tapahtuu nyt, juuri nyt, tällä haavaa, tätä nykyä, nykyään tai nykyisin. Näissä pitäisi riittää valinnan varaa. Mutta kun nykyään aukaisee sanomalehden, sieltä tulviikin vastaan muuta: asia kuin asia tapahtuu tai vallitsee »tällä hetkellä». Poimintoja parin päivän ajalta:

»Julkisen sanan neuvoston puheenjohtajana on tällä hetkellä oikeusministeriön kansliapäällikkö Kai Korte.»

»Tällä hetkellä pitäisi päiväkotien suunnittelussa kiinnittää erityistä huomiota alle kolmivuotiaiden lasten suunnattomaan liikunnantarpeeseen, vaati seminaarissa puhunut H. M. Jyväskylän yliopistosta.»

»Kesäteatteritoiminnan tarvetta voitaisiin kaupunginhallituksen mielestä keilla toimivien teatterien vierailunäytännöin. Tällä hetkellä ei minkäänlaisen kokeiluun ole kuitenkaan mahdollisuuksia, koska kulttuurilautakunnan talousarviossa ei ole siihen varoja.»

»Tällä hetkellä kotimaan toimitukset sitovat kapasiteettia vain noin miljoona tonnia.»

»Suomalainen palkansaaja ansaitsee tällä hetkellä kuukaudessa keskimäärin noin 2 800 markkaa.»

»Rantakaavoja laaditaan maassamme tällä hetkellä huomattavasti enemmän kuin muutamia vuosia sitten.»

*Hetki* on vanhastaan tarkoittanut tuokiota ajan kiitävässä virrassa. Jos tuollaisesta silmänräpäyksellisestä tuokiosta tosiaan olisi puhe, »tällä hetkellä» olisi paikallaan. Hiukan laajentunuttakin tämän ilmauksen käyttöä on kai pidettävä hyväksyttävänä. Mutta useimmissa edelle lainatuissa esimerkeissä on kysymys jo muusta kuin tuommoisesta vähäisestä viattomasta alueenlaajenuksesta. »Tällä hetkellä» on selvästi tunkeutunut alueelle,

jonka pitäisi kuulua lähinnä sanoille *nykyään, tätä nykyä*.

Samalla alueella tapaa toisenkin turhan tulokkaan: sanan *tänään*. Eräiden muiden kielen mallin mukaan sitä on kyllä jo kauan käytetty jonkin verran sellaisissa yhteyksissä, joissa ei ole puhe kirjaimellisesti vain kulumassa olevasta päivästä. Sanonnan kuvallisuus on silloin tavallisesti paistanut läpi; jokainen on ymmärtänyt, että kun esim. erään nelikymmenluvulla ilmestyneen teoksen nimi oli »Lappi eilen — tänään — huomenna», ei sillä voitu tarkoittaa vain kolmen peräkkäisen päivän jonoa. Mutta kaikki tekstiyhteydet eivät ole yhtä selviä. Pari äskettäin sanomalehti uutisista huomaamaani tapausta:

»Tänään työttömyys on vakavin ongelma OECD-maissa.»

»Tänään sopimuksia [hautojen hoidosta] tehdään ainoastaan yhdeksi tai viideksi kesäksi kerrallaan ja yhden kesän hoitomaksu haudan suuruudesta riippuen on 125 markkaa ja viiden kesän hoito 500 markkaa.»

Tällainen ei ole vakiintuneen suomen kielen mukaista. Voidaan lisätä, että se ei ole myöskään uutiskielen kannalta tarpeeksi selvää. Sanomalehti toimitetaan päiväksi kerrallaan, ja lukija on tottunut odottamaan, että *tänään* tarkoittaa lehdessä joko ilmestymispäivää tai kirjoituspäivää (tavallisesti eilistä). Ennen kuin yllä olevat katkelmat varmasti ymmärtää, mieleen pyrkii sellainen tulkinta, että samasta on kysymys näissäkin tapauksissa. Taas on epäaito, epäselväkin ilmaus syönyt alaa ilmauksilta *nykyään* ja *tätä nykyä*.

Valppautta siis ajanilmausten käyttöön! »Perinteisesti», »tällä hetkellä», »tänään» ja »jatkossa» ovat tunkeilijoita, joita ilman on selvitty vanhastaan, voidaan selvittää nykyään ja toivottavasti selvittää vastakin.

T. I.